

УДК 903.2(477.85)

Сергій ПИВОВАРОВ**МОЛДАВСЬКІ МОНЕТИ НА ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ
(ЗНАХІДКИ НА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ)**

На археологічних пам'ятках Буковини доби середньовіччя виявлено понад 300 монет. Особливої уваги серед них заслуговують 10 грошових знаків відкарбованих молдавськими господарями від Петра I Мушата до Стефана IV, які й характеризуються в даній роботі. Аналіз знахідок грошів, подвійних грошів і напівгрошів випущених у Молдавському князівстві здійснений в археологічному контексті. Автор звертає увагу на значення знахідок монет в археологічних комплексах для висвітлення соціально-економічних сторін життя земель, які входили до складу князівства.

Ключові слова: Буковина, молдавські монети, археологічні пам'ятки, економічний розвиток.

Сергей ПИВОВАРОВ**МОЛДАВСКИЕ МОНЕТЫ НА ТЕРРИТОРИИ БУКОВИНЫ
(НАХОДКИ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ)**

На археологических памятниках Буковины средневекового времени обнаружено более 300 монет. Особенного внимания среди них заслуживают 10 денежных знаков отчеканенных молдавскими господарями от Петра I Мушата до Стефана IV, характеристике которых и посвящена данная работа. Анализ находок грошей, двойных грошей и полугрошей выпущенных в Молдавском княжестве осуществлен в археологическом контексте. Автор обращает внимание на значение находок монет в археологических комплексах для освещения социально-экономической жизни территорий, которые входили в состав княжества.

Ключевые слова: Буковина, молдавские монеты, археологические памятники, экономическое развитие

Sergiy PYVOVAROV**MOLDAVIAN COINS ON THE BUKOVINIAN TERRITORY
(FINDS ON THE ARCHAEOLOGICAL SIGHTS)**

There are more than 300 coins that have been found on the Bukovinian archaeological sights of Middle ages. 10 coins, which were made between times of ruling from Peter I Mushata to Stephan IV, deserve special attention and are characterized in this work. The analysis of finds of groshiv, double groshiv and half groshiv produced in Moldavian state is made in an archaeological context. An author pays attention to the value of coins' finds in archaeological complexes for showing the social-economic sides of life on the territories that used to be a part of the state.

Key words: Bukovyna, moldavian coins, archaeological sights, economic development.

Дані нумізматики є важливим історичним джерелом для вивчення економічних зв'язків, товарно-грошових відносин, питань суспільно-політичного та соціального розвитку середньовічного населення України. Їх всебічне дослідження дозволяє встановити основні напрями торгівельних шляхів, простежити інтенсивність товарообміну, з'ясувати особливості грошового господарства у жителів певного регіону тощо. В зв'язку із цим введення в науковий обіг нових даних про знахідки середньовічних монет на українських землях, не тільки доповнює джерельну базу та уточнює топографію поширення конкретних монетних номіналів на певних територіях, а й дає змогу реконструювати ступінь розвитку місцевого господарства і суттєво доповнює повідомлення наративних джерел.

Серед чисельних нумізматичних знахідок із українських земель найбільш важливими, з точки зору наукової інформативності та достовірності, є монетні знахідки виявлені під час археологічних досліджень. Вони допомагають з'ясувати цілий комплекс питань, пов'язаних не тільки із історією грошового обігу, а й дозволяють досить точно датувати археологічні об'єкти, визначити хронологічні межі побутування цілого ряду предметів матеріальної культури. В більшості випадків, рік випуску монети, стан її збереженості, дають змогу встановити діапазон існування керамічних виробів, предметів побуту, озброєння, прикрас тощо. Завдяки цьому визначається більш точно датування археологічних пам'яток, а матеріал із них перетворюється в сталонний, що дозволяє встановити хронологію інших синхронних пам'яток.

Знахідки монет на археологічних пам'ятках важливі ще й тому, що місце, обставини і супроводжуючий матеріал виявлений із кожною монетою добре відомі. Іншими словами кожна із цих монет має свій «шаспорт» тобто надійно залокументована, а це перетворює їх у надзвичайно цінне історичне джерело. Разом із тим дані монетні знахідки детально описані, зважені і в переважній більшості опубліковані (археологічний звіт, статті, монографічні дослідження) із обов'язковою графічною чи фото фіксацією. Більше того виявлені монети зберігаються у фондах наукових установ, завдяки цьому вони завжди доступні науковцям і для їх вивчення можуть використовуватися найновіші методи досліджень (металографічний, хімічний, нейтронно-активаційний, гамма-активаційний і др.) які постійно удосконалюються.

До монет даної категорії наближаються випадкові знахідки нумізматичних об'єктів, які трапилися при сільськогосподарських, землевпорядкувальних чи будівельних роботах і передані на зберігання до музеїв (сільських, шкільних, краєзнавчих і др.) або інших установ, де із ними можуть познайомитися науковці. Як правило, точно відомо місце, де виявлена знахідка та конкретна інформація про людину, яка її знайшла. Дані про ці монетні знахідки також, у більшості випадків, опубліковані у виданнях різних рівнів, а самі монети каталогізовані. Інформаційні можливості монет даної категорії поступаються даним нумізматичних знахі-

док із археологічних комплексів, але також надають правдиву інформацію, яку правомірно використовувати під час нумізматичних та історичних реконструкцій.

Зовсім іншу категорію нумізматичного матеріалу представляють монети виявлені за випадкових обставин, які стали об'єктом колекціонування, чи монети знайдені шляхом спеціального пошуку «чорними» археологами, «скарбонюкачами» з метою продажу колекціонерам-нумізматам і бізнесменам від антикваріату. У монет цієї категорії, як правило, відсутня інформація про точне місцезнаходження, кількість знайдених об'єктів і матеріал, який їх супроводжував. Більше того, знахідниками викидаються або спеціально знищуються супровідні монети і речі, які, на їх думку, не становлять матеріальної цінності. Виявлені за таких обставин монети поступають на продаж і продавець, у переважній більшості випадків, завідомо фальсифікуючи місце і обставини знахідки продає свій «монетний товар» і готовий розповісти будь-які небиліці лиш би знайшовся відповідний покупець. Якщо така монета потрапляє в приватну колекцію, вона перетворюється у звичайну нумізматичну пам'ятку, яка несе відомості про монетного емітента, місце і час виготовлення, але назавжди втрачає історичну інформацію та непридатна для відтворення минулого конкретного регіону. У подальшому «мандруючи» із колекції в колекцію вона так і залишається просто монетою, яка нічого нового не додає до вивчення минулого даної території. Разом із тим кожний власник подібної монети вірить у її місцеве походження і запевняє про її виявлення «у себе на городі». Вітчизняна нумізматична наука давно вже відмовилася від використання монет такого походження, як джерела для вивчення місцевої історії. У рідкісних випадках зображення таких монет використовуються, як ілюстративний матеріал.

На жаль, в останні роки монети цієї категорії знахідок починають активно залучатися окремими красзнавцями, для спроб відтворення історії грошового обігу на певних територіях [12, с. 92-127; 13, с. 56-119, 122-149; 14, с. 251- 265]. Основним аргументом для таких дослідників є «усна інформація, усні повідомлення» колекціонерів, «чорних» археологів, ділків від нумізматики, збирання різних слухів і домислів, які використовуються ними, як повноправне історичне джерело. У даному випадку відсутній не тільки історичний підхід до джерела, як носія інформації, а йде свідоме спотворення реалій минулого та своєрідне «відмивання» добутих незаконним шляхом нумізматичних матеріалів. Ще одним великим недоліком авторів подібних нумізматичних робіт є безвідповідальність і профанація при переказуванні отриманої «усної інформації» про знахідки монет, коли беззастережно сиріймається будь-яке повідомлення про монетну знахідку, а недочуті слова перекручуються чи придумуються абсурдні тлумачення [12, с. 93]. Подібне ставлення до монет як історичного джерела звичайно недопустиме для тих, хто «вперше в повному обсязі розглядає історію становлення грошового обігу» на Буковині [12].

На цьому фоні монети з археологічних пам'яток, особливо ті, які знайдені в закритих археологічних комплексах, вигідно вирізняються. Вони дають надійну історичну інформацію та виступають основним джерелом для нумізматичних та історичних досліджень.

Одним із регіонів України, де виявлено значну кількість нумізматичних матеріалів доби середньовіччя під час археологічних досліджень є територія межиріччя Верхнього Сирету, Пруту та Середнього Дністра (сучасна українська Буковина, за адміністративно-територіальним поділом України – Чернівецька обл.). Тут знайдено понад три сотні монет при розкопках середньовічних поселень, могильників, фортечних укріплень, культових об'єктів тощо. Більшість із них представлено емісіями Польщі, Литви, Угорщини, Туреччини, Іспанії, Нідерландів, німецьких князівств і других держав.

Набагато менше зафіксовано в середньовічних старожитностях регіону нумізматичних пам'яток Молдавського князівства. До останніх належать тільки дві достовірні знахідки. Це монетні емісії Петра I Мушата (1375-1391 рр.), які були знайдені професором Чернівецького університету В. Мільковичем під час археологічних розкопок Цецинської фортеці у 1908 р. та білоновий гріш Стефана IV (Стефаніци) (1517-1527 рр.) виявлений в 1971 р. на зруйнованому будівництвом стадіону середньовічному кладовищі в с. Ошихліби [19, с. 198-199]. Решта монет, відомості про знахідки яких подаються у краєзнавчих виданнях, надзвичайно сумнівні і не заслуговують на довіру [14, с. 254-265].

У даній статті мова піде про знахідки молдавських монет, які трапилися під час археологічних досліджень автора на різних середньовічних пам'ятках Буковини. Частина із виявлених монет вже опублікована [16, с. 216-221; 17, с. 243-255; 18, с. 43-49; 19 101-107; 20, с. 171-182; 21, с. 195-201; 22, с. 135-148; 23, с. 226-228; 24, с. 113-116], а дані про інші вперше вводяться в науковий обіг. Більшість знайдених емісій Молдавського князівства (8 екземплярів) зафоновані і зберігаються у Буковинському центрі археологічних досліджень при ЧНУ ім. Ю. Федьковича, дві монети у фондах Опришанського сільського краєзнавчого музею. Отже маємо достовірні дані щодо десяти монетних знахідок молдавського карбування, виявлених у п'яти пунктах (у статті не розглядаються так звані «сучавські» фальшування, яким буде присвячено окреме дослідження).

Відносна нечисленність монет молдавських господарів із теренів Буковини викликає закономірні запитання, адже окреслений регіон входив до складу Молдавської держави й був одним із її найбільш економічно розвинутих областей. Варто відзначити, що на інших землях Молдавського князівства подібні знахідки зустрічаються у значно більшій кількості [1, с. 68-78; 4, с. 202-207; 8, с. 199-205; 9, с. 94-124; 25, с. 85-93; 26, с. 96-103; 27, с. 16-24; 29, с. 165-169; 32, р. 51-55, 128-130, 135-138; 33, р. 357-383; 34, р. 131]. В чому причина даного явища? В історіографії існує декілька думок із цього приводу [4, с. 209-241; 8, с. 199-205; 11, с. 29-32;

9, с. 94-124; 19, с. 101-107; 25, с. 85-93;]. Так, одні дослідники вважають, що молдавські монети карбувалися в невеликій кількості через брак власних родовищ благородних металів і тому їх знахідки концентруються, в першу чергу, поблизу столиць князівства, а на інших землях менш чисельні. Другі схильні говорити про не конкурентну спроможність молдавської монети, яка по якості срібла значна уступала іншим європейським грошовим одиницям. Треті акцентують увагу на слабкій вивченості археологічних старожитностей молдавського часу. Очевидно, що кожна із точок зору має сенс, а причиною нечисленності знахідок монет молдавських господарів є весь комплекс наведених причин.

З огляду на сказане вище, вважаємо необхідним подати опис і охарактеризувати монетні знахідки із археологічних пам'яток краю, розглянувши їх у хронологічній послідовності.

До найбільш ранніх із знайдених монет Молдавського князівства належать грошові знаки Петра I Мушата (1375-1391 рр.). Вони були виявлені у результаті археологічних робіт у Василеві та Хотині.

Монета із Василева трапилася на підлозі житла-напівземлянки №1, яке досліджувалося у 1998 р. Споруда розташовувалася в береговому обриві корінного берега Дністра, на території посаду та руйнувалася зсувами. В культурному шарі її заповнення простежувалися чіткі сліди пожежі. Розкопки житла дали значний речовий інвентар, серед якого знайдена срібна монета. Вона знаходилася на долівці напівземлянки разом із уламками кераміки, трьома залізними ножами, фрагментом шпори, наконечником арбалетної стріли, свинцевим та кам'яним грузилами, кістяною голкою і срібним скроневию кільцем. Всі виявлені речі із житла дуже постраждали від вогню. Зокрема, монета під дією високої температури згорнулася в трубочку та обгоріла з однієї сторони (реверс) [16, с. 219].

Реставація та розпрямлення монети дозволили її ідентифікувати як грош господаря Петра I Мушата. На аверсі монети: в центрі, в обідку із крапок поміщено зображення голови дикого бика – тура, між його рогами вміщено п'ятикутну зірку, справа від голови – півмісяць, звернений від рогами від тура, а зліва – п'ятипелюсткова розетка. Над обідком у зовнішньому колі, зверху є зображення п'ятипелюсткової розетки, яка розділяла надпис. Із останнього збереглися лише літери: SIMPET... За аналогіями повний надпис мав бути: SIMPETRI WOIWODA, що означав «Печать Петра воеводи». На реверсі зображення лише вгадуються. В центрі знаходиться трикутний щит розбитий на дві половини, в правій його частині помітні контури горизонтальних балок, в лівій – геральдичні фігури не читаються. В зовнішньому колі, зверху розташовується розетка. Надпис не зберігся, лише проступають обриси окремих частин букв. На монетах такого типу надпис мав би бути: SIMOLDAVIENSIS, який читався «Печать Молдавська». Діаметр монети становить 20 мм, а її вага порівнює 0,96 г (рис. 1, 1).

Дана монета належить до перших монетних емісій Молдавського князівства, започаткованій Петром I Мушатом у 1377 р. [27, с. 9; 8, с. 199; 1, с. 69] за іншими версіями у 1382-1387 рр. чи 1386-1387 рр. [4, с. 225-226]. Остання дата початку монетного карбування видається нам найбільш обґрунтованою.

На жаль, встановити точний тип монети неможливо, через сильне пошкодження зображень на гербовому щиті. Відомо, що найраніші монети цього господаря мали зображення семи лілій на щиті, найпізніші – дві чи одну [4, с. 184].

Друга монета цього господаря була знайдена під час розкопок внутрішнього подвір'я Хотинської фортеці у 2008 р. Вона трапилася при вивченні перевідкладених культурних нашарувань у південно-східній частині замку, на території розташованій із внутрішнього боку південно-східної ділянки фортечної стіни. В цьому місці у 2009 р. було чітко простежено контури в'їзної вежі, яка була зруйнована у XVII ст. і розібрана під час перебудови фортеці турецьким командуванням на початку XVIII ст. Монета знаходилася у насипному ґрунті разом із матеріалами (керамікою, предметами озброєння та побуту, угорськими та польськими монетами) XV – XVI ст.

Очистка знайденої монети показала, що вона виготовлена із міді та має лише одностороннє зображення. Так на лицевій стороні монети, в центрі, є зображення трикутного геральдичного щита розбитого на дві половини. В правій його частині чітко простежуються три горизонтальні балки чи фасції, в лівій – дві лілії. По колу простежуються сліди обідка із крапок і помітні затерті, або погано прокарбовані латинські букви «...I D...», але надпис не читається. На другій (зворотній) стороні монети ці ж зображення, але в дзеркальному вигляді і вдавнені у монетний кружок. Діаметр монети 18 мм, вага 0,7 г (рис. 1,2).

Судячи із техніки карбування дана монета є брактеатом (має одностороннє зображення) і належить (за стилем зображень та надписів) до емісії Петра I Мушата. Очевидно, слід зарахувати цю монету до останніх випусків господаря, про що говорить наявність двох лілій на гербовому щиті [4, с. 184-185]. Подібні монети відомі серед емісій даного господаря, хоча зустрічаються не часто.

Три наступних монети трапилися під час вивчення Чорнівського городища. Названа пам'ятка досліджується науковцями ЧНУ вже тривалий час. Вона має декілька культурних шарів. Найдавніший відноситься до давньоруського часу і пов'язується із феодалним приватновласницьким замком (укріпленою садибою), що функціонував у 40-50-х рр. XIII ст. Після знищення дерев'яно-земляних укріплень городища, очевидно, в результаті походу монголо-татарських військ Бурундая у 1259 р. воно припинило своє існування. Але територія пам'ятки продовжувала використовуватися деякий час у другій половині XIII ст., про що говорять матеріали із досліджених жител. У кінці XIV – на початку XV ст.

тут же споруджується невелика дерев'яна культова будівля (християнська церква) на кам'яному фундаменті і поряд розташовується сільське кладовище, де вивчено 35 поховань, здійснених за християнським поховальним обрядом. Церква і кладовище належали жителям досить великого середньовічного села, яке розташовувалося на протилежному березі р.Мошків в ур. Пуста Чорнівка. В актовому матеріалі воно фігурує як Нижня Чорнівка, на відміну від Верхньої Чорнівки (Вьшня Чернавька - вперше згадується під 1412 р.), яка пов'язується із сучасним с.Чорнівкою.

Під час археологічних досліджень фундаменту церкви на городищі у 1988 та 2000 рр., крім кераміки, предметів побуту, озброєння та християнського культу, були знайдені два польських коронних напівгроші карбованих в роки правління Владислава II Ягайла (1386-1434 рр.) [17, с. 253-255; 18, с. 43-49; 11, с. 107-114; 21, с. 195-201]. Виявлені монети відігравали роль «закладних грошей», тобто були спеціально покладені під один із кутів дерев'яного зрубу культової будівлі [18, с. 44].

Згодом у 2004 - 2005 рр. тут же трапилися ще три нумізматичні пам'ятки, які виявилися молдавськими монетами. Як і попередні, вони були знайдені на території, де стояла дерев'яна церква. Одна із монет (гріш) була виявлена майже в її центрі, а дві інші (подвійні гроші) на віддалі двох метрів на північ від фундаментів храму. Очевидно, як і польські напівгроші, ці монети виконували функцію «закладних», або ж знаходилися в церкві і були загублені під час її руйнації [24, с. 113-116].

Знайдені монети виявилися грошовими знаками випущеними в роки господарювання Олександра Доброго (1400 - 1432 рр.).

Виявлені подвійні гроші зазнали пошкоджень від дії вогню. Монти прикипіли аверсами одна до одної і роз'єднати їх, поки що, не вдалося ні механічним ні хімічним втручанням. Крім того їх поверхня дещо обгоріла і не всі зображення та надписи добре читаються.

Перший подвійний гріш виготовлений із срібла, його діаметр становить 22 мм. В центрі монети знаходиться щит із прямим верхнім краєм і овальним низом. Він розділений (розбитий) вертикальною лінією на дві частини. В лівій - зображено три смуги, в правий - шість лілій. Над щитом і частково в його верхній половині зображена голова тура, по бокам від нього розетки. Навколо розміщений напис на латині: «...LDAVIENSI ...» у повному прочитанні (WDMOLDAVIENSIS) (рис. 1,3).

Другий подвійний гріш субератний, він виготовлена із міді і зверху посріблений (плакований сріблом). Монета має діаметр 21 мм і ті ж самі зображення реверсу, лише без розеток по бокам щита. Надпис на ній читається також лише частково: «...DAVIEN...» (рис. 1, 4). Загальна вага обох монет становить 2,45 г, тобто середня вага кожної монети - 1, 225 г.

За типологією зображень та метрологічними показниками знайдені подвійні гроші відносяться до монет четвертої емісійної серії, які карбувалися господарем Олександром Добрим у 1415 - 1430 рр. Це найбільш

численна серія монет, що випускалась в період його правління у князівстві [4, с. 187-188].

Третя монета із Чорнівського городища представлена срібним грошем, виготовленим із металу високої проби. Він набагато краще зберігся у порівнянні із попередніми екземплярами. На аверсі монети в центрі знаходиться зображення голови тура. Між його рогами розміщена п'ятикутна зірка, справа від голови – півмісяць, зліва – розетка. Навколо надпис: «MONE ALEXANDRI» (монета Олександра). На реверсі грошового знаку в центрі розташований щит, такого саме типу, як і на попередніх монетах, але в його лівому полі розташовано п'ять лілій, а над верхнім краєм – п'ятипелюсткова розетка. Навколо напис: «WDMOLDAVIENSIS» (воєвода молдавський). Діаметр монети становить 17 мм, вага – 0,65 г (рис. 1, 5).

Молдавський гріш цього типу за особливостями зображень реверсу (розетка над щитом) відносять до третьої емісійної серії монет господаря Олександра Доброго і датують 1408 р. [4, с. 187]. На монетах цієї серії вперше роги тура мають серповидну форму, а не ліровидну, як це було характерно для молдавських монет попередніх випусків.

Ще одна монета емітована при Олександрі Доброму походить із Хотинської фортеці. Вона так само, як і брактеат Петра I Мушата трапилася при вивченні перевідкладених шарів ґрунту у внутрішньому дворі замку. Як і попередній екземпляр ця монета виявлена поблизу зруйнованої башти XVII ст. Культурний шар, в якому вона була знайдена, очевидно, відклався в результат засипання рову, розташованого, в той час, зразу ж за стіною башти.

Вивчення знайденої монети показало, що це мідний анепіграфний напівгріш. На аверсі монети добре видно голову туру і розміщений справа від неї півмісяць, зліва – розташована розетка. На реверсі монети зображений прямокутний щит із овальною нижньою частиною розбитий навпіл. В його лівій стороні розташовані три фасції, а в правій проглядаються чотири лілії. Діаметр монети становить 13 мм, вага – 0,86 г (рис. 1, 6). За аналогіями монета відноситься до п'ятого типу емісії господаря і датується 1430 р. [4, с. 188].

Наступну нумізматичну пам'ятку Молдавського князівства було знайдено при дослідженні найдавнішої частини середньовічних Чернівців. Вона була виявлена під час огляду місця зсуву в районі вул. Сагайдачного в 1997 р. Монета трапилася на глибині 1,5 м від сучасної поверхні в одному із культурних шарів, у якому чітко простежувалися сліди тривалої пожежі. Разом із нею знайдена кераміка XV ст., уламок залізного ножа та наконечник арбалетної стріли. Поверхня знахідки була вкрита товстим шаром окислів із прикипілими рештками перегорілих стебел рослин і шматків дерева, а сама монета виглядала як аморфний, окислений злиток. Тривалий час знахідка зберігалася у фондах Буковинського центру археологічних досліджень і не привертала уваги. Лише в 2009 р. при впо-

рядкуванні колекційних матеріалів вона була піддана очищенню та реставрації. З'ясувалося, що знахідка це мідний гріш молдавського господаря Ілляша (1432-1442 рр.).

Монета належить до рідкої серії емісій господаря. На аверсі грошового знаку, в центрі, досить примітивно зображено фігуру вершника на коні, який приготувався до бою. Голова вершника нагадує вовчу чи собачу. Деякі дослідники пояснюють це, як зображення бойового шолому в вигляді голови звіра [4, с. 190]. По колу монети простежуються сліди напису: «ELI...WODA» тобто «Ілляш воевода». На реверсі монети в центрі зображений гербовий щит. В його полі розміщений малюнок, який нагадує перевернуту грецьку букву «омега» чи дві з'єднані підкови. Цей символ інколи це називають «тризубневидним еліптичним знаком» [4, с. 190]. Над ним розташований прямий рівноконечний хрест. По колу збереглися сліди легенди аналогічної, що й на аверсі: «...IAS...WOIWOD». Монета виготовлена з міді, її діаметр становить 18,5 мм, вага 1,5 г (рис. 1, 7).

Такого типу монети господаря Ілляша, які випадають із загальної іконографії зображень молдавських емісій, прийнято пов'язувати із пропольськими уподобаннями господаря. А зображення на них із геральдичними символами Ягеллонів: вершник – «погонь» і перевернута «омега» – «колюмни» [4, с. 190]. Вважається, що часом випуску таких монет слід рахувати 1434-1435 рр., тобто кінець самостійного правління господаря.

Дві наступні знахідки монет Молдавського князівства були виявлені в старій частині с.Опришани разом із польськими, угорськими, гурьськими грошовими знаками, прикрасами, предметами побуту, озброєнням та керамікою. Огляд, місця знахідки показав, що всі вони трапилися на місці середньовічного обійстя.

Обидві виявлені молдавські монети вартістю в гріш відносяться до випусків господаря Богдана III (1504-1517 рр.). Зображення і надписи на них майже ідентичні, але вони дещо різняться за метрологічними показниками та якістю металу.

На аверсі першої монети, виявленої 1999 р. [23, с. 226-228], в центрі знаходиться зображення герба Молдавського князівства – голови тура, між рогами якого розміщується п'ятипроменева зірка, зліва – сонце, а справа – півмісяць. Навколо частково збереглася монетна легенда написана кириличним шрифтом «ІВ БОГДАН ...ВОДА...Г...» повністю мала б читатися «ІВ БОГДАН ВОЕВОДА ГОС». На реверсі монети в центрі розташований подвійний хрест, а в круговій легенді продовжено напис реверсу «ПОДАР ЗЕМ...МОЛ...ВС» повністю – «ПОДАР ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ» тобто легенди аверсу і реверсу читалися «Богдан воевода господар земли молдавской». Діаметр монети становить 18 мм, її вага 0,9 г (рис. 1, 8).

Друга монета була виявлена при обстеженні пам'ятки, неподалік знахідки першого грошового знаку, в 2008 р. Разом із нею також трапилися польська, угорська та турецька монети XVI – XVII ст. Зображення, авер-

су і реверсу другої монети аналогічні попередній. Вона відрізняється лише гіршою якістю металу, окремими відмінностями в товщині букв легенда та більшою потертістю поверхні. Діаметр монети – 19 мм, вага 1,05 г (рис. 1, 9).

Обидві монети за особливостями іконографії слід віднести до першого типу монет господаря Богдана III [4, с. 198-199].

Остання молдавська монета, як за часом знахідки (2009 р.), так і за хронологією карбування, була виявлена під час проведення археологічної експертизи території приватних садиб, які відводяться під будівництво ресторанно-готельного комплексу «Фортеця гетьманів», розташованого із південно-західної сторони від Хотинської фортеці.

Монета була знайдена при зачистці стінки котловану будівництва, який оголив культурні нашарування XVII – XVIII ст. За простеженими у стінці контурами, знахідка пов'язується із рештками господарської ями, що функціонувала поряд із синхронними житлом. Більшість культурних шарів цього комплексу були знищені при спорудженні приватних будівель у XIX – XX ст.

Знайдена монета виявилася грошовим знаком господаря Стефана IV (Стефана Младого чи Стефаніци) (1517-1527 рр.). Вона виготовлена із міді, її поверхня, свого часу, була посріблена. Стан збереженості нумізматичної пам'ятки задовільний, разом із тим з одного боку краї монети пошкоджені і простежуються сліди згинання грошового знаку.

На аверсі монети (вартістю в грини) у центрі гербового щита знаходиться зображення голови тура із зіркою між рогами. Зліва від голови розташовується півмісяць, а справа – розетка. Навколо гербового щита в обідку із крапок розміщується легенда від якої збереглися слов'янські (кириличні літери): «IW .. ЄВОДА Г.....» повністю мало бути «IW СТЕФАНОВОЄВОДА ГОСПО». На реверсі монети також у гербовому щиті поміщений подвійний хрест і букви легенда « ДАР...МЛИ МОЛД...», яка мала б бути «ДАР ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЇ» і продовжувала напис аверсу. Діаметр монети становить 19 мм, її вага – 0,9 г (рис. 1, 10).

Типологія монет Стефана IV розроблена ще в недостатній мірі, тому всі випуски даного господаря датують часом його правління [4, с. 199-200].

Монети Стефана IV фактично знаменують кінець регулярного монетного карбування у Молдавії. Із наступних випусків грошової продукції монетних дворів найбільшого поширення отримали лише так звані сучавські підробки «фальшування» білонових і мідних емісій європейських держав, зокрема, Польського королівства, Литви, Швеції та Пруссії.

Таким чином знайдені на археологічних пам'ятках регіону монетні емісії Молдавського князівства представлені більшістю відомих регулярних випусків, починаючи від монет Петра I Мушата і завершуючись емісією Стефана IV. Зрозуміло, що по виявленим одиничним екземплярам грошових знаків неможливо робити висновки стосовно типології монет-

них емісій господарів, виділяти різновиди чи простежувати еволюційний розвиток іконографії та легенд. Разом із тим їх знахідки, в комплексі із археологічними матеріалом та даними писемних джерел, дозволяють зробити важливі спостереження стосовно місцевого грошового обігу та реконструювати маловідомі сторінки середньовічного минулого Буковини. Відзначимо лише окремі аспекти таких спостережень.

Перш за все хотілось би звернути увагу на монети Петра I Мушата знайдені у Василеві та Хотині. Вони підтверджують, важливість регіону для економічного розвитку Молдавського князівства. На землях краю відомо знахідки таких монет із розкопок укріщень на горі Цецино, про що вже йшла мова вище та у складі малодостовірних тезаврацій. Останні представлені скарбом із Маморниці, до складу якої входило понад 100 монет Петра Муната [26, с. 97; 9, с. 98] і двома скарбами із околиць Чернівців, в яких сумарно нараховувалося близько 192 екземплярів грошів цього господаря [4, с. 202]. Таким чином разом із описаними монетами із Хотина та Василева маємо 6 знахідок грошів Петра Мушата, які пов'язуються із 5 місцезнаходженнями на Буковині. Взагалі ж знахідок таких монет на землях Молдавії та Румунії зафіксовано у 27 пунктах (8 скарбів і 19 поодиноких знахідок) [4, с. 212-213, рис. 36-37]. Проте не всі вони трапилися на території тогочасного Молдавського князівства і, до того ж, окремі знахідки носять сумнівний характер. Виявлені монети на землях краю свідчать, що регіон в кінці XIV ст. був одним із найбільш розвинених в економічному плані частин князівства. На думку дослідників, землі Буковини становили північний район розповсюдження та обігу молдавських монет [4, с. 213, 215-218]. Важливо також відзначити, що пункти, де знайдено монети, а саме Хотин, Чернівці із околицями (Маморниця, Цецино) та Василів були в той період найбільш важливими економічними центрами північної частини Молдавського князівства. Принагідно відзначимо, що у Дністровсько-Прутському межиріччі, на території сучасної Молдови, подібні знахідки й досі невідомі [1, с. 69].

Знахідки із Чернівського городища подвійних грошів і гроша Олександра Доброго дозволяють отримати інформацію іншого плану. Вони це тільки, поки що єдиними, достовірно відомими знахідками цього господаря в регіоні і наочно ілюструють повідомлення актового матеріалу, зокрема, «Торгового привілею Олександра Доброго львівським купцям» (Уставництво о митах) 1408 р. про існування в Чернівцях митниці (рогатки), а й принустити, що неподалік Чернівського городища також був митний пункт. На це натякає розташоване південніше від городища урочище Стара Рогатка.

Разом із тим молдавські монети з городища дозволяють встановити співвідношення грошових одиниць різних держав. Так, спільна знахідка їх із польськими напівгрошами дозволяє припустити, що монети Владислава II Ягайла по вартості відповідали подвійним грошам. За це говорять, як однакові розміри монет 21-22 мм, так і дуже близькі вагові

характеристики. Так середня вага польських напівгрошів з городища становить 1,5 г, подвійних молдавських грошей – 1,225 г. Отже польському грошу відповідали чотири молдавські гроші, або два подвійних гроші. Не виключено, що знахідка на Чорнівському городищі двох подвійних молдавських грошів, які зберігалися разом, що привело до їх спаювання, не випадкове. Можливо, ці монети представляли рахунковий польський гріш першої половини XV ст. Дослідження в цьому напрямі повідомлені актових джерел дозволить у майбутньому більш детально встановити співвідношення курсів молдавських грошів і платіжних засобів інших держав.

Монетні знахідки також засвідчують синхронний грошовий обіг у князівстві емісії із різних металів (срібло, білон, мідь) і випуск господарями субератних грошових знаків. Серед виявлених монет срібний гріш і бронзовий брактеат Петра Мушата, срібний і білоновий подвійні гроші Олександра Доброго, мідний гріш Ілляша, срібний і білоновий гроші Богдана III і субератний гріш Стефана IV. Ці грошові знаки мали різні метрологічні показники (вагу) і відповідно повинні були по різному сприйматися населенням. Таке використання в обігу монет із різних металів і різної ваги породжує ряд запитань. Наприклад, як вони цінувалися місцевими жителями, у яких пропорціях обмінювалися і чи не були мідні і субератні монети тогочасними підробками (фальшуваннями), які засмічували грошовий ринок і вилучалися з обігу? Відповідь на ці питання змушує більш детально проаналізувати фінансову політику середньовічних держав, а відповідно й молдавських господарів.

Аналіз грошової справи середньовічних європейських держав привів багатьох дослідників до висновку, що основою стабільності тогочасного фінансового ринку було прийняття монет на рахунок. При цьому номінальна вартість монети була вищою за її металічну вартість. Дане співвідношення гарантувало стабільність монети в державі, запобігало обрізанню грошових знаків та вилученню з обігу найтяжчих екземплярів. Така практика випуску монет використовувалася в Нікейській імперії, Венеціанській республіці, Болгарії та Молдавському князівстві [30, с. 134–161]. Зокрема, фінансова політика молдавських господарів передбачала карбування грошових знаків по різним ваговим нормам, очевидно, й різних металів, що підвищувало рівень захисту від зловживань та стійкість грошової системи [30, с. 162]. Все це запобігало відтоку молдавської монети за межі країни і, в цілому, сприяло розвитку внутрішнього грошового обігу.

Підсумовуючи наведені вище матеріали про знахідки молдавських монет на археологічних пам'ятках Буковини, відзначимо, що вони дозволяють доповнити відомості про місцевий грошовий обіг і сприяють реконструкції окремих аспектів соціально-економічного розвитку Молдавського князівства.

Рис. 1. Монети Молдавського князівства з археологічних пам'яток Буковини: гріш і брактнат Петра Мушата (1375-1391 рр.) - Василів (1), Хотин (2); подвійний гріш, гріш і півгріш Олександра Доброго (1400-1432 рр.) - Чорнівка (3-5), Хотин (6); гріш Ілляша (1432-1442 рр.) - Чернівці (7); гроші Богдана III (1504-1517 рр.) - Опришани (8-9); гріш Стефана IV (1517-1527 рр.) - Хотин (10).

Джерела та література: 1. Абызова Е.Н., Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхоя. Молдавский период. - Кишинев: Штиинца, 1982. 2. Боднарюк М., Пивоваров С. Нові нумізматичні знахідки із середньовічного поселення Опришени // Тези міжнародної конференції «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя», присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. - Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. Чернівці: зелена Буковина, 2009.

С.8. 3. Бырня П.П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Пругском междуречье (XV-XVI в.). - Кишинев: Штиинца, 1984. 4. Бырня П.П., Руссев Н.Д. Монеты средневековой Молдавии. (Историко-нумизматические очерки) // Stratum plus. - 1999. - №6. - С. 176-262. 5. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. - К.: Наукова думка, 1971. - 175 с. 6. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. - К.: Наукова думка, 1981. - 240 с. 7. Крыжанивский А. Медные монеты Галицкой Руси XIV в. // Крыніцазнауства і спеціальныя гі старычныныя дысцыпліны. - Мінск: БДУ, 2008. - С. 121-132. 8. Нудельман А.А. Монета и денежное обращение на территории Днестровско-Пругского междуречья // Древняя культура Молдавии. - Кишинев: Штиинца, 1974. - С. 191-210. 9. Нудельман А.А. К вопросу о составе денежного обращения в Молдове в XIV начале XVII вв. (по материалам кладов) // Карпато-Дунайские земли в средние века. - Кишинев: Штиинца, 1974. - С. 94-124. 10. Нудельман А.А. Топография кладов и находок единичных монет. - Кишинев: Штиинца, 1976. 11. Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування на Буковині та в Молдові (кінець 14-перша половина 19 ст.): проблема функціональних поліномінацій в адаптивних терміносистемах. - Чернівці: Рута, 1997. 12. Огуй О.Д. Чернівці та околиці: грошовий обіг та монетні знахідки протягом тисячоліть. - Чернівці: Рута, 2007. 13. Огуй О.Д. Монетні знахідки на Буковині. Системно-квантитативне зіставлення. - Чернівці: ЧНУ, 2008. 14. Огуй О.Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період. Частина I: 1370-1475 pp.). - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 15. Пивоваров С. В. Нумізматичні пам'ятки середньовіччя на території Північної Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. - Чернівці: Рута, 1996. - Вип. 1. - С. 11-20. 16. Пивоваров С. В. Літописний Василів у Середньому Подністров'ї // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. - Чернівці: Золоті литаври. - 2000. - С. 216-221. 17. Пивоваров С. В. Археологічне дослідження Чорнівського городища в 1999-2000 pp. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. - Чернівці: Золоті литаври, 2001. - Т.1. - С. 243-255. 18. Пивоваров С. Нумізматичні матеріали XV ст. з Чорнівського городища // Буковинський журнал. - 2002. Ч.3-4. - С. 43-49. 19. Пивоваров С.В. Нумізматичні пам'ятки Буковини. - Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 20. Пивоваров С.В. Середньовічні нумізматичні матеріали в археологічних комплексах Буковини // Науковий вісник Че-

- рнівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 173-174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 171-182. 21. Пивоваров С.В. Чорнівське городище першої половини XIII ст. (нові знахідки) // Р.Ф.Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали II Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання» – Чернівці: Прут, 2005. – С. 195-201. 22. Пивоваров С.В. Нові дослідження літописного Василева // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки: Оіюм, 2005. – Т.14. – С. 135-148. 23. Пивоваров С., Боднарюк М. Молдавський гріш господаря Богдана III із с. Опришени // Іван Франко і Буковина. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Івана Франка. Чернівці, 22 вересня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С.226-228. 24. Пивоваров С. Молдавські монети з Чорнівського городища // Видатні науковці Чернівецького університету. Р.Ф. Кайндль. – Матеріали V Міжнародної конференції «Кайндлівські читання». – Чернівці: Прут, 2008. – Ч.1. – С. 113-116. 25. Полевой Л.Л. К истории денежного обращения в юго-западной Руси и Молдавии// Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР. – Кишинев: Гос. изд-во Молдавии, 1955. №5 (25). С.85-93. 26. Полевой Л.Л. К топографии кладов и находок монет, обнаруженных на территории Молдавии в конце XIII – XV вв. // Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР. – Кишинев: Гос. изд-во Молдавии, 1956. -№4 (31). – С.91-103. 27. Полевой Л.Л. Зарождение денежного хозяйства Молдавского феодального государства // Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма. Кишинев: Штиинца, 1972. С. 6-38. 28. Полевой Л.Л. Раннефеодальная Молдавия. Кишинев: Штиинца, 1985. 29. Полевой Л.Л. Редкая серия молдавских городских монет Белгорода на Днестре некоторые вопросы его истории XV в. // Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы. – Кишинев: Штиинца, 1990. С. 165-179. 30. Пономарев А.Л. Двойной стандарт чекана как инструмент финансовой политики средневековых государств // Причерноморье в Средние века. – М.; СПб.: Алатай, 2009. – Вып. VII. – С. 131-163. 31. Kotlar M. Znaleziška monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR. – Wroslaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1975. 32. Monnaes et parures du musee d'histoire de la Moldavie de Iasi - Iasi: Vasiliana'98, 2001. 33. Parvan K. Monede moldovenesti pastrate la muzeul national a Romaniej // Suceava. Anuarul muzeui national al Bucovinei. – Suceava, 2001. – Т. XXVI-XXVIII. – p.357-383. 34. Tezaure din muzeelt orasului Chisinau. Secolele XVI-XVIII. – Chisinau, 1994.